

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА

Ніна Пименова,

*методист ресурсного центру підтримки інклюзивної освіти
ЧОІППО імені К.Д. Ушинського*

**ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ:
БЕЗБАР'ЄРНІСТЬ, КОМФОРТ, РІВНИЙ ДОСТУП
ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ**

Усім відомо, що **освіта визначає рівень розвитку держави. Інклюзивна ж освіта визначає ступінь розвитку суспільства**, в якому ми живемо.

Упровадження інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами передбачає створення для них комфортного освітнього середовища, яке відповідало б потребам і можливостям кожної дитини та забезпечило б належні умови для здобуття якісної освіти.

Реалізація права дітей з особливими освітніми потребами рівного доступу до якісної освіти вимагає забезпечення безбар'єрного доступу до закладів освіти та організації безпечного інклюзивного освітнього середовища.

Багато дослідників називають освітнє середовище «третім учителем», який разом із батьками і педагогами здійснює суттєвий вплив на розвиток і навчання дитини. (Ребекка Ізел та Беті Екселбі, 2001)

Освітнє середовище є частиною життєвого, соціального середовища людини, що є сукупністю всіх освітніх чинників, які безпосередньо чи опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку.

Середовище має величезний вплив на когнітивний, соціальний, емоційний і фізичний розвиток дітей.

Освітнє середовище має сприяти успіху усіх дітей, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей.

Законом «Про освіту» (від 05.09.2017 № 2145-VIII) визначено значення термінів щодо особливостей освітнього середовища та умов для якісного навчання дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі:

інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Мета цього середовища – орієнтуватися на розвиток особистості та відповідати запитам соціального оточення і сподіванням людини.

Створення інклюзивного простору – це не тільки навчання особливих дітей у навчальних закладах, а, насамперед, створення комфортних умов для отримання освітніх послуг, як на початковій ланці, так і на усіх подальших навчальних етапах.

Інклюзивне середовище – це перш за все, середовище, в якому комфортно кожній дитині, де враховуються інтереси й потреби кожного, де вчать дітей, педагогів і батьків бачити й поважати відмінності один одного.

Необхідними умовами формування інклюзивного середовища в закладах загальної середньої освіти є:

- ресурсне забезпечення потреб інклюзивної освіти: нормативно-правове, програмно-методичне, інформаційне, матеріально-технічне;
- подолання соціальних бар'єрів у свідомості вчителів, їх страху через те, що вони не справляться, що у них немає відповідного досвіду роботи з дітьми з особливими освітніми потребами;
- створення універсального дизайну та розумних пристосувань у закладах освіти, що має на меті забезпечення особистісно-орієнтованого навчання, в якому може реалізуватися та досягти ситуації успіху кожна дитина, незалежно від її можливостей (адаптація і модифікація навчальних програм, навчальних матеріалів, методики їх подачі, адаптація і модифікація оцінювання навчальної діяльності тощо);
- створення безбар'єрного фізичного простору, у якому діти могли б безпечно пересуватись та комфортно почувати себе (ліфти, пандуси, підйомники, відповідне освітлення, шумоізоляція тощо).

Невід'ємною складовою організації освітнього простору для дітей з ООП в умовах закладу освіти є забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування будівель, приміщень тощо, а також наявність **ресурсної кімнати, медіатеки** тощо.

Універсальний дизайн – це дизайн, який можуть використовувати всі люди максимально можливою мірою без необхідності адаптації або спеціального дизайну (Рой Мейс, американський архітектор).

В Україні є стереотип, що універсальний дизайн застосовують переважно для осіб з інвалідністю. Однак насправді він про створення безбар'єрного простору, у якому комфортно та безпечно всім без виключення. Усе, що на сьогодні проектується, впроваджується, розраховано на потреби кожної людини. Тобто і в Україні будується інклюзивне суспільство.

Універсальний дизайн у сфері освіти – дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну (стаття 2 Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю» та стаття 1 Закону України «Про освіту»).

Концепція нової української школи (НУШ) розроблялася за принципами універсального дизайну. **Нова українська школа** передбачає зміни не лише в змісті освітніх програм, а в першу чергу – у ключових підходах до освітнього процесу. Шкільна освіта в Україні переходить від повідомлення інформації – до розвитку життєвих компетенцій, від одноманітного стандартизованого підходу – до дитиноцентризму та особистісної орієнтації, від педагогіки інструктажу та впливу – до педагогіки партнерства. Ці підходи вимагають також нової **організації освітнього простору**.

Дизайн сучасного освітнього простору – один з ключових чинників оновлення школи.

Недостатньо створити яскравий візерунок на фасаді чи пофарбувати сходи в різні кольори, щоб діти ходили до школи з задоволенням. Саме тому в НУШ цілісно переглянули концепцію шкільного простору.

Мета універсального дизайну полягає в ефективному залученні всіх дітей до освітнього процесу, у тому числі дітей з інвалідністю. Водночас, неправильно вважати, що універсальний дизайн у сфері освіти є «розміром, який пасує всім», чи «панацеєю». Це, насамперед, гнучкість і пошук альтернативних рішень, процес, який підтримує усіх учнів, які навчаються у закладі загальної середньої освіти, це концепція, яка допомагає врахувати потреби всіх учасників освітнього процесу: учнів, учителів, фахівців, батьків і навіть громади.

Крім дотримання законів естетичності, школа має втілювати ідеї безбар'єрності, а також доступності та безпечності освітнього середовища. Освітнє середовище має служити всім учасникам освітнього процесу, розкривати потенціал учнів і педагогів.

Сучасний **освітній простір** гнучкий, наповнений, створює різноманітні можливості для різних видів діяльності, викликає радість, стимулює фантазію, мотивує до навчання.

Універсальний дизайн є економічно ефективним підходом, адже задовольняє потреби всіх користувачів уже на початковому етапі розробки та проектування і виключає майбутні нераціональні витрати.

Освітній простір створюється з дотриманням наступних принципів універсального дизайну:

Рівноправне використання:

- архітектурно доступне та безпечне шкільне середовище (плаский вхід, доступні для всіх виходи евакуації, доступні приміщення, кабінети, спортивний зал, санітарно-гігієнічні кімнати);
- навчальні матеріали підготовлені таким чином, що їх можуть використовувати учні з різними функціональними порушеннями;
- веб-сайт школи розроблено таким чином, що інформація на ньому доступна учням і дорослим із порушеннями зору та слуху.

Гнучкість користування: навчальний процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей учнів; забезпечує гнучкі методи навчання, альтернативні форми подачі інформації, представлення навчального матеріалу (можна обрати мову або розмір шрифту на сайті, отримати інформацію в текстовому вигляді та в аудіо записі; гнучка навчальна програма (підготовка матеріалу, форма подачі, оцінювання тощо); забезпечення доступу до ІКТ під час уроків та виконання домашніх завдань.

Просте та зручне використання: навчальні матеріали є простими для використання та зрозумілими, незалежно від знань, мовних навичок, набутого життєвого досвіду учнів; використання піктограм, позначень для кабінетів, поверхів, які прості та зрозумілі для всіх.

Сприйняття інформації з урахуванням різних сенсорних можливостей:

- використання кольору, світла, звуків, текстури;
- легкий доступ до інформаційно-комунікаційних технологій;
- різні формати подання інформації (письмові, усні, тактильні).

Припустимість помилок: використання навчального програмного забезпечення, яке має вказівки або застереження у разі неправильного вибору учнем; надання достатньої кількості часу для відповіді на запитання; дизайн зводить до мінімуму небезпечні наслідки випадкових дій учнів, учителів.

Низький рівень фізичних зусиль

Дизайн може використовуватися зручно, ефективно, з мінімальною втомою (двері, які легко відчиняти учням із різними функціональними порушеннями, відсутність порогів, ручки важільного типу) застосування ергономічних вимог/ деталей (наприклад, дверні ручки, меблі).

Цифрові навчальні ресурси мають бути спроектовані так, щоби звести до мінімуму навантаження на учня, вчителя, яке може бути фізичним або розумовим.

Наявність необхідного розміру і простору: учні з різними функціональними порушеннями мають можливість вільного доступу до усіх елементів навчального середовища та вільного переміщення (забезпечення відповідного простору в кабінетах: розташування парт, стільців, наочних матеріалів).

Дотримуючись принципів УДО:

- ми розуміємо, що кожна людина навчається «по-своєму» і сприяємо розвитку її сильних сторін і талантів;
- ми усуваємо бар'єри у системі освіти та системі підтримки;
- ми цінуємо людське різноманіття;
- ми визнаємо, що діяльність ґрунтується на правах людини і принципах рівності;
- ми маємо більше шансів надавати підтримку під час навчання тим учням, які мають особливі потреби.

Для подолання бар'єрів, які виникають у конкретної людини, застосовуються поняття «розумне пристосування», яке визначено в Законі України «Про освіту»:

розумне пристосування – запровадження, якщо це потрібно в конкретному випадку, необхідних модифікацій і адаптацій з метою забезпечення реалізації особами з особливими освітніми потребами конституційного права на освіту нарівні з іншими особами.

Немає якоїсь універсальної формули, стандарту забезпечення розумного пристосування, оскільки всі діти – різні, мають різні функціональні порушення й потребують різних пристосувань.

Приклади розумного пристосування в закладі освіти:

- зміна місця класу (з третього поверху на перший);
- забезпечення різних форм комунікації в класі;
- надання послуги перекладу жестової мови;
- застосування допоміжних технологій у навчанні, під час іспитів, ЗНО;
- надання учням додаткового часу під час складання контрольних робіт, ЗНО;
- гнучкий розклад навчання;
- використання альтернативних способів оцінювання тощо.

Пандуси, підйомні пристрої також є прикладом розумного пристосування у випадку неможливості реконструкції приміщень школи під потреби учнів з порушеннями опорно-рухового апарату, учнів, які пересуваються на візках.

Невід’ємною частиною інклюзивного простору сучасної школи, одним із найкращих методів гармонізації навчання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами є створення ресурсної кімнати в закладі.

У «Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» (від 15.09.2021 р. № 957 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ від 26.04.2022 № 483, від 30.08.2022 № 979) зазначено, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти мають забезпечити для учнів з особливими освітніми потребами умови для здобуття освіти на рівні з іншими здобувачами освіти, зокрема, шляхом **облаштування та обладнання ресурсної кімнати та медіатеки.**

Створення в закладі освіти ресурсної кімнати – є важливим кроком на шляху формування ефективного інклюзивного середовища для дітей з ООП в новій українській школі.

Ресурсна кімната – це спеціально обладнаний освітній простір, спрямований на гармонійний емоційний, психічний та фізичний розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

Приміщення ресурсної кімнати містить навчальну та побутово-практичну зони.

До навчальної зони входить:

Осередок для групових та індивідуальних занять – обладнується меблями спеціального призначення, корекційними засобами навчання та спеціальними тренажерами.

Робочий осередок педагога – це спеціально організоване місце, де педагог має змогу розробляти і зберігати дидактичні матеріали необхідні для здійснення психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг (допомоги) учням у ресурсній кімнаті.

Осередок відпочинку – це простір, де учні можуть відпочити між змінами різних видів діяльності чи у разі втоми, заспокоїтися, психологічно розвантажитись, пограти. Тут можуть бути облаштовані: куточок фізичного розвантаження, ігровий, сенсорний куточок. Доцільним буде куточок усамітнення, де учні відчуватимуть себе у повній безпеці, матимуть змогу знизити занепокоєння, збудження, скутість, відновити сили тощо.

До побутово-практичної зони:

Осередок, що виконує функції кухні та їдальні – це простір, у якому під наглядом педагогів в учнів відбувається формування і удосконалення навичок самообслуговування, що сприяє соціальнопобутовому комфорту в дорослому житті.

Тут мають бути набори посуду, кухонні панелі, кухонні електричні прилади (електрочайник, мікрохвильова піч тощо). У цьому осередку діти вчитимуться готувати або розігрівати їжу, робити чай або сервірувати стіл тощо.

У ресурсній кімнаті зі здобувачами освіти працюють асистент педагога/асистент дитини або/чи інші фахівці, які проводять (надають) додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття (послуги), зокрема це можуть бути: психолог, логопед, дефектолог, корекційний педагог, реабілітолог тощо. Учні можуть перебувати в ресурсній кімнаті винятково у супроводі педагогічних працівників, асистента педагога/асистента дитини або залученого фахівця, що проводить (надає) додаткові психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття (послуги).

Ресурсна кімната може використовуватися всіма учнями закладу освіти, а не лише учнями з особливими освітніми потребами. Зокрема, учнями, які потребують тимчасового психологічного розвантаження або усамітнення.

Спеціально організований освітній простір дає змогу кожній дитині реалізувати своє право на освіту, максимально розкрити освітній і особистісний потенціал та подолати бар'єри соціалізації.

Комплектація ресурсної кімнати обладнанням здійснюється відповідно до Типового переліку спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти, затвердженого наказом МОН України від 23.04.2018 № 414. (Додаток 1)

Розроблені також методичні рекомендації щодо створення ресурсних кімнат у закладах загальної середньої освіти (Лист МОН України від 27.09.2022 №4/2703-22).

Медіатека – технологічно розвинена сучасна бібліотека нового зразка.

Новий бібліотечний простір – це невіддільна частина оновлення нової української школи, сучасно обладнаний простір нового типу та створений за європейськими стандартами, в якому використовуються різноманітні ресурси. Це сучасний простір, доступний для усіх учнів.

Окрім книжок, медіатека оснащена комп'ютерами, мультимедійним обладнанням з доступом до мережі Інтернет, що використовується під час освітнього процесу і дає можливість отримання інформації з усіх видів сучасних джерел.

Медіатека – це не лише джерело знань, а й інтерактивний простір для реалізації освітніх можливостей кожної дитини, враховуючи її індивідуальні особливості. Це також безбар'єрний простір, покликаний допомогти дітям з особливими потребами інтегруватися в шкільне середовище, а їх одноліткам - навчитися толерантності. Тут створюється комфортне середовище, де школярі можуть проводити вільний час, спілкуватися один з одним, навчатися, консультуватися з педагогами і психологами, грати.

Приміщення облаштовується зручними меблями і розподіляється на зони:

- зона з медіатехнічним обладнанням для проведення корекційно-розвиткових занять;
- зона для розвитку моторики, пізнавальних процесів за допомогою інтерактивних ігор і роздаткового матеріалу (кінетичний пісок, конструктори тощо);
- зона релаксу, де можна провести психоемоційне розвантаження для учнів, які швидко втомлюються, для яких важливий відпочинок і часта зміна діяльності.

Варто зазначити, що на сьогодні значно розширився спектр засобів навчання: у доповнення до традиційних впроваджуються мультимедійні засоби, що інтегрують звичайний текст зі звуком, графікою, відео, анімацією тощо.

Сучасні світові перетворення в освіті спрямовані на оновлення змісту, структури, методів навчання, спроможних задовольнити потреби кожного здобувача освіти.

Інформаційно-комунікативні технології (далі ІКТ) в спеціальній та інклюзивній освіті можна використовувати в якості компенсаторного, комунікаційного та дидактичного засобу.

Використання ІКТ як компенсаторного засобу означає застосування їх в якості технічної підтримки традиційних для навчання видів діяльності – читання й письма,

полегшуючи доступ до дидактичних ресурсів і навчальну взаємодію, частково компенсуючи або заміщуючи відсутність природних функцій.

Компенсаторна властивість нових технологій дозволяє особам з ООП брати активну участь в освітньому процесі попри функціональні обмеження.

Завдяки використанню ІКТ, вони здатні подолати бар'єри на шляху до навчання, оскільки отримують доступ до різноманітних дидактичних матеріалів у доступному прийнятному форматі.

Як комунікаційний засіб ІКТ можуть використовуватися для забезпечення альтернативної форми зв'язку, підтримки альтернативної комунікації, в якості інструменту, що полегшує та/або робить можливим спілкування, дозволяючи особам з ООП комунікувати в більш зручний спосіб.

Цьому дуже активно сприяють асистивні (допоміжні) технології. Це збірний термін, що охоплює різноманітні допоміжні засоби і послуги.

Це і крісла колісні, ліфти-підйомники, пандуси, доріжки, поручні. Допоміжні засоби комунікації (планшети, картки, кнопки), протези, слухові апарати (телевізійні пристрої, звукові сигнали), пристрої для читання з екрану, клавіатури зі спеціальними можливостями, оптичні окуляри тощо.

Усі ці засоби призначені для того, щоб підтримувати на поточному рівні або підвищити функціональні можливості і автономність людей з особливими потребами і тим самим покращити їх якість життя.

Таким чином, впровадження ІКТ надає доступ до альтернативних джерел інформації, що може бути відібрана та використана кожним учнем відповідно до індивідуальних можливостей.

Тому потрібно зауважити, що засоби ІКТ, зокрема асистивні технології та допоміжне програмне забезпечення, доцільно добирати з урахуванням специфіки різних функціональних обмежень здобувачів освіти.

При застосуванні середовищного підходу в навчанні дітей з особливими освітніми потребами необхідно дотримуватись наступних вимог:

- шукати проблеми не в дитині, а в середовищі, що її оточує (на рівні сім'ї, класу, школи тощо), тобто її обмеження зумовлені середовищем;
- включати дитину з ООП в освітнє середовище на її власних умовах (не дитина пристосовується до середовища, а середовище до дитини);
- виявити перешкоди, що обмежують життєдіяльність дитини на всіх рівнях (можливість знаходити і пізнавати предмети, оцінювати величини і відстані, здійснювати просторове орієнтування, запам'ятовувати послідовність дій, працювати в певному темпі, встановлювати та підтримувати контакти, планувати свою діяльність тощо);
- профілактику, усунення або послаблення перешкод здійснювати шляхом певних перетворень в освітньому середовищі.

Корисні покликання:

1. ДБН В.2.2-3:2018 “Будинки і споруди. Заклади освіти”.
URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2018/06/V223_InBul.pdf
2. Новий освітній простір. “Безбар'єрність”. 2019.
URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/408/NOP_Bezbaryernist.pdf
3. Новий освітній простір. “Мотивуючий простір”, 2019.
URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/NOP-Motivuyuchiyprostir.pdf>
4. Методичні рекомендації щодо організації освітнього простору Нової української школи: наказ МОН від 23.03.2018 № 283.
URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nop/3metodichni_rekomendatsii.pdf

5. Новик І.М. Створення ресурсних кімнат у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. УІРО. 2022. 29 с.

URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/875/87530/mr-res-kimnata-2.pdf>

Список використаних джерел

1. Організація інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в умовах нової української школи: [навчально-методичний посібник] / Укл. Л.І. Чопик. Вінниця : КВНЗ «ВАНО», 2019. 39 с.

2. Архітектурна доступність шкіл: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Байди Л.Ю., Красюкової-Еннс О.В. К., 2012. 88 с.

3. Доступність та універсальний дизайн : навчально-методичний посібник / Азін В. О., Грибальський Я. В., Байда Л. Ю., Красюкова-Еннс О. В. К. 2013. 128 с.

4. Закон України “Про освіту” (зі змінами № 1838-IX від 02.11.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

5. Інклюзивне навчання а закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів. Київ, 2018. URL: http://nus.org.ua/wpcontent/uploads/2019/01/HANDOUT-for-trainers_TOT-Sept-2018_corrected-final1-new.pdf

6. Новий освітній простір: Рекомендації.
URL:<http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/upload/%D0%9D%D0%9E%D0%9F.pdf>

7. Середовище, що належить дітям: poradnik для педагогів закладів дошкільної освіти/ЮНІСЕФ, ВФ «Крок за кроком», 2019.

8. Методичні рекомендації «Забезпечення безперешкодного доступу до навчальних закладів» (лист Міністерства освіти і науки від 13.08.2014 № 1/9-414).

9. Рекомендації щодо створення інклюзивного освітнього середовища, зокрема універсального дизайну та розумного пристосування будівель, приміщень та прибудинкових територій, в закладах дошкільної освіти (лист Міністерства освіти і науки від 25.06.2020 № 1/9-348).

10. Порядок забезпечення допоміжними засобами для навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах освіти: постанова КМУ від 9 грудня 2020 р. №1289.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1289-2020-%D0%BF#Text>

11. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти: Постанова Кабінетів Міністрів України від 15.09.2021р. № 957 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 483 від 26.04.2022, № 979 від 30.08.2022.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

12. Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти: наказ МОН України від 23.04.2018 № 414.

13. Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку осіб з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах (групах) закладів освіти: наказ МОН від 16.10.2020 року № 1281.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1183-20#n2>

14. Методичні рекомендації щодо створення ресурсних кімнат у закладах загальної середньої освіти (Лист МОН України від 27.09.2022 №4/2703-22).

URL:<https://osvita.ua/doc/files/news/875/87530/mr-res-kimnata-2.pdf>